

WALDEMAR PAŁECKI MSF

ENCYKLIKA PAPIEŻA PIUSA XII *MEDIATOR DEI* A TEOLOGIA MISTERIÓW

Liturgia od pierwszych wieków chrześcijaństwa zajmuje ważne miejsce w życiu Kościoła. W historii była ona niekiedy sprowadzana wyłącznie do służebnej roli i postrzegana jako zespół praw i wypełnianych obowiązków, wynikających z cnoty religijności, czy też jako forma dekoratywna kultu chrześcijańskiego. Ruch liturgiczny końca XIX i pierwszej połowy XX wieku wskazał na teologiczną stronę liturgii, aby tym samym ukazać jej niezgłębione misterium. Pogłębiona refleksja liturgiczna przeprowadzona na kanwie badań w zakresie patrystyki, archeologii biblijnej, studium dokumentów Magisterium Kościoła została z zaaprobowana przez papieża Piusa XII. W swojej encyklice *Mediator Dei et hominum* z 20 listopada 1947 r. pochwalił on zapał do nauk liturgicznych, gdyż – jak pisał – „Wzbudziły go chwalebne wysiłki poszczególnych uczonych, a przede wszystkim gorliwe i wytrwałe starania rozmaitych klasztorów sławnego zakonu św. Benedykta. Dzięki temu nie tylko w wielu państwach Europy, ale także i w zamorskich krajach, powstało owocne i godne pochwały współzawodnictwo, którego skutki zbawienne zauważyć się dały zarówno w dziedzinie nauk teologicznych, gdzie liturgia tak zachodnich jak i wschodnich obrządków stała się przedmiotem dokładniejszego i głębszego badania i poznania, jak i w dziedzinie duchowego życia wewnętrznego wielu chrześcijan” (MD s. 29)¹.

W dziedzinie nauk teologicznych, o których wspomina papież, na uwagę zasługuje teologia misteriów, która rozwinęła się dzięki refleksji Odo Casela (1886-1948) i przychylności ówczesnego opata z Maria Laach, Ildefonsa

Dr WAI DEMAR PAŁECKI MSF – adiunkt Katedry Historii Liturgii w Instytucie Pastoralnym KUL; adres do korespondencji: ul. Radziszewskiego 7, 20-039 Lublin; e-mail: wpalecki@kul.lublin.pl

¹ Tłumaczenie polskie: *Ojca Świętego Piusa XII z Boskiej Opatrzności Papieża Encyklika o Liturgii (Mediator Dei) z dnia 20 listopada 1947 roku*. Tł. J. Wierusz-Kowalski. Kielce 1948.

Herwegena (1874-1946). Poglądy te, które wyrosły na bazie przeprowadzonych badań naukowych nad starożytnością chrześcijańską, wskazały na misteryjny charakter liturgii i były propozycją odczytania jej w świetle doświadczenia historyczno-religijnego zarówno kultury judaistycznej, jak też grecko-rzymskiej.

Odniesienie liturgii chrześcijańskiej do kultu pogańskiego wzbudziło najwięcej kontrowersyjnych pytań dotyczących myśli teologicznej Odo Casela. W samym ruchu liturgicznym sytuacja stała się szczególnie napięta w latach czterdziestych ubiegłego stulecia. W obliczu toczących się dyskusji Pius XII w encyklice *Mediator Dei* zajął oficjalne stanowisko wobec nowych prądów teologicznych. Choć sam papież zdystansował się od poglądów Odo Casela, to jednak pojawienie się tego dokumentu zostało odebrane nawet jako potępienie myśli Caseliańskiej odnośnie do chrześcijańskiego misterium². Wśród ówczesnych teologów głosy na ten temat były jednak podzielone³.

Prezentacja kluczowych zagadnień teologii misteriiów dokonana w świetle encykliki Piusa XII, co jest celem niniejszego artykułu, pozwoli na wskazanie istotnych punktów zgodnych z myślą papieża, jak też pewnych elementów spornych. Jak bowiem pisze papież pod koniec wstępu swej encykliki: „Jest więc Naszym obowiązkiem pochwalać i potwierdzać to, co słuszne, a zarazem hamować lub odrzucać to, co z prawdziwej drogi zбочyło” (MD s. 31).

STANOWISKO ODO CASELA WOBEC ENCYKLIKI *MEDIATOR DEI*

O tym, w jaki sposób Odo Casel przyjął przesłanie encykliki Piusa XII, świadczy jego korespondencja zachowana w archiwum opactwa Maria Laach. Już po pierwszej lekturze tekstu *Mediator Dei* benedyktyn laceński stwierdza, że pewne myśli i sformułowania w niej zawarte są wspólne z nauką o misteriach⁴. Dogłębna lektura tekstu papieskiego pozwoliła jednak na wyrażenie w jednym z jego listów opinii, że wydaje się, jakby ten tekst został zredagowany przez ludzi przeciwnych teologii misteriiów. Z drugiej

² Por. B. Nadolski. *Wprowadzenie do liturgii*. Kraków 2004 s. 20.

³ Por. J. Plooi. *Die Mysterienlehre Odo Casel's. Ein Beitrag zum Ökumenischen Gespräch der Kirche. Deutsche Ausgabe besorgt von Oda Hagemeyer mit einem Vorwort von B. Neunheuser*. Neustadt an der Aisch 1968 s. 162.

⁴ Por. List O. Casela do A. M. z dnia 17 grudnia 1947 r.

strony dokument papieski potępia jedynie ekscentryczne radykalne poglądy teologiczne. Jak pisze Odo Casel: „Faktycznie w pewnym stopniu encyklika zawiera bezpośrednie uznanie nauki o misteriach [...]. Dlatego nauka o misteriach nie została w żaden sposób odrzucona, lecz przeciwnie – uznana, chociaż może w takiej formie, która jest trudno zrozumiała. Widać tu, że nie można dawnej nauki wypowiedzieć bez dawnej terminologii”⁵.

W kolejnych listach, w których Odo Casel dzieli się z adresatami swoimi refleksjami na temat encykliki, dojrzewa fakt traktowania tekstu papieskiego jako pierwszego stopnia w procesie uznania teologii misteriów przez Stolicę Apostolską. Wyrazem jego nadziei są słowa, które zawarł w liście do prof. Georga Englhardta z Gregorius-Verlag w Regensburgu: „[...] wprost przeciwnie kiedyś jednak będzie się uważać tę encyklikę jako stopień do uznania nauki o misteriach”⁶. W tym liście stwierdza, że encyklika wprowadza jednak pewne rozdzielenie, gdyż została opracowana przez ludzi, którzy byli przeciwni idei teologii misteriów. Teolog benedyktyński ubolewa nad tym, że niektóre tematy nie zostały przez papieża jednoznacznie określone, co może wprowadzać pewien zamęt. Encyklika stała się jednak dla niego inspiracją, aby w swoich przyszłych pismach objaśnić te idee. Ważnym elementem, który Odo Casel przyjął z radością jest to, że przy wyjaśnianiu prawd wiary encyklika odwołuje się nie tylko do tekstów Ojców Kościoła, ale również do liturgii⁷.

Opinie na temat encykliki były podzielone wśród teologów. Jedną z nich przytacza teolog misteriów w swoim liście. Przeciwnicy uważali, że poprzez ten tekst Odo Casel został ukarany przez Stolicę Apostolską. Wobec tych oskarżeń zachowuje on jednak postawę pełną pokoju i stwierdza: „[...] jak wielka jest moc misterium, dowodzi nowa encyklika Ojca Świętego”⁸.

Dość obszernie Odo Casel przedstawił swoje stanowisko w liście do ks. Johannes Quastena (1900-1987), który wówczas był profesorem w Catholic University of America w Waszyngtonie. Dyskusję, która wywiązała się w związku z opublikowaniem encykliki *Mediator Dei*, teolog z Maria Laach

⁵ „Tatsächlich enthält die Enzyklika bis zu einem gewissen Grade eine direkte Anerkennung der Mysterienlehre [...]. Deshalb wird die Mysterienlehre in keiner Weise verworfen, sondern im Gegenteil anerkannt, wenn auch in einer Form, die schwer verständlich ist. Man sieht hier wieder, daß man die alte Lehre nicht ohne die alte Terminologie aussprechen kann” (List O. Casela do P. A. z dnia 21 grudnia 1947 r.).

⁶ „[...] im Gegenteil wird man später einmal diese Enzyklika als eine Stufe zur Anerkennung der Mysterienlehre betrachten” (List O. Casela do G. E. z dnia 26 grudnia 1947 r.).

⁷ Por. tamże.

⁸ List O. Casela do P. Ch. z dnia 7 stycznia 1948 r.

porównuje do sytuacji po ogłoszeniu w 1870 r. dogmatu o nieomyślności papieża. Odo Casel ubolewa, że przeciwnicy wykorzystują ten tekst papieski w walce z teologią misteriów, gdyż czynią to bez merytorycznego fundamentu. Jednocześnie teolog laceński zauważa, że w Niemczech jest wiele osób, które uważają, że encyklika tylko pozornie jest skierowana przeciw teologii misteriów. W gruncie rzeczy jest ona uznaniem i w jakiś sposób zaakceptowaniem ruchu liturgicznego, a szczególnie nauki o misteriach. Jak pisze: „Musimy wprost przeciwnie właśnie wstawiać się za nauką o misteriach, która sama jest zgodna z myślą przewodnią encykliki, a bez której encyklika nie mogłaby przyjąć takiego kształtu”⁹.

Dyskusja na temat zwolenników, jak też przeciwników nauki o misteriach odbiła się echem także poza granicami Niemiec. W jednym z listów do swego opata Odo Casel donosi, że profesor dogmatyki w San Anselmo w Rzymie dość pozytywnie wypowiadał się na temat wzajemnych odniesień encykliki i nauki o misteriach. Jednocześnie informuje, że tym zagadnieniom ma być poświęcona całoroczna *disputatio theologica* na tej uczelni. W tym samym liście przytacza również zdanie profesora dogmatyki Georga Englharta, który wprawdzie uważał, że w teologii misteriów słabą stroną są nieprecyzyjne ujęcia odnośnie do roku kościelnego, ale za to w encyklice zostały uznane główne idee dotyczące obecności misteriów (*Mysterien-gegenwart*)¹⁰.

To stanowisko akceptacji swoich poglądów Odo Casel potwierdza również w liście do opata z Seckau Benedikta Reetza OSB (1897-1964). Przytacza tu stanowisko jednego z profesorów teologii, który otrzymał informacje z Paryża i Rzymu, że przeciwnicy będą próbowali wykorzystać encyklikę w walce z teologią misteriów. Do tej grupy – jego zdaniem – należał przede wszystkim o. Sebastian Tromp SI (1889-1975), profesor na Gregorianum w Rzymie. Teolog benedyktyński przyjmuje jednak tę wiadomość ze spokojem, gdyż środowisko San Anselmo wyraziło opinię, że po intensywnej lekturze dokumentu papieskiego można zauważyć, że jest on zgodny z głównymi myślami nauki o misteriach. Uważa on nawet, że bez jego poglądów encyklika nie przyjęłaby takiej formy¹¹.

⁹ „Wir müssen jetzt im Gegenteil erst recht für die Mysterienlehre eintreten, die ja allein dem Grundgedanken des Rundbriefes entspricht, und ohne die der Rundbrief nie diese Form hätte annehmen können” (List O. Casela do J. Q. z dnia 3 lutego 1948 r.).

¹⁰ List O. Casela do B. E. z dnia 10 lutego 1948 r.

¹¹ Por. List O. Casela do B. R. z dnia 13 marca 1948 r.

W liście, który Odo Casel napisał na dwanaście dni przed swoją śmiercią, jeszcze raz dobitnie przedstawił stanowisko odnośnie do relacji między encykliką Piusa XII a nauką o misteriach. Jak pisze: „O tym, że nowa encyklika nie jest zakazem nauki o misteriach, słyszę z różnych stron, i to właśnie wprost z Rzymu. [...] Skoro trzymamy się starożytnej kościelnej tradycji, nie potrzebujemy się obawiać, ponieważ Kościół, który jest kolumną i mocnym fundamentem prawdy, nigdy nie mógłby się zupełnie przeciw nam zwrócić”¹².

W ostatnim liście do swego opata Basiliusa Ebela OSB (1896-1968) teolog benedyktyński przytacza stanowisko Augustina Mayera OSB (1911-), profesora dogmatyki w San Anselmo, który opowiadał się za tym, że encyklika nie zawiera żadnego śladu potępienia nauki o misteriach, jak też jej oficjalnego potwierdzenia. Dokument papieski może być jednak wykorzystywany przez przeciwników jako argument w walce z teologią misteriów¹³.

Odo Casel nie był odosobniony w pozytywnym postrzeganiu encykliki *Mediator Dei* wobec swoich poglądów teologicznych. Do jego zwolenników należało wielu teologów tamtego czasu, co odzwierciedla literatura epistograficzna. Prof. Georg Engelhardt w odpowiedzi na jeden z listów Odo Casela zwierza się, że początkowo z lękiem przyjął encyklikę papieską. Po gruntownej lekturze jednak stwierdził, że papież sprzeciwia się jedynie nieprecyzyjnym ujęciom nauki o misteriach odnośnie do roku liturgicznego, a nie istotnym pytaniom dotyczącym poglądów Caseliańskich¹⁴. Podobnego zdania jest Louis Brou OSB (1898-1961), który w liście do Odo Casela napisał, że według niego encyklika jest potwierdzeniem nauki o misterium¹⁵. Tę opinię podziela również prof. Johannes Quasten, który zaznaczył, że według niego encyklika nie zawiera niczego przeciwko teologii misteriów. Zauważył jednak, że przeciwnicy będą się starali wykorzystać ten dokument przeciw misteriologii, ale próby te uważa za bezpodstawne¹⁶. Formą akceptacji teologii misteriów był również list arcybiskupa Paderborn Lorenza Jaegera (1892-1975) do Odo Casela, w którym wyraża mu wdzięczność za

¹² „Das die neue Enzyklika kein Verbot der Mysterienlehre ist, höre ich von vielen Seiten und gerade auch aus Rom. [...] Da wir uns ganz an die alte kirchliche Tradition halten, so brauchen wir nichts zu fürchten, da die Kirche, die doch die Säule und Grundfeste der Wahrheit ist, sich nie im Ernst gegen uns wenden könnte” (List O. Casela do W. R. z dnia 16 marca 1948 r.).

¹³ Por. List O. Casela do B. E. z dnia 21 marca 1948 r.

¹⁴ Por. List G. E. do O. Casela z dnia 27 grudnia 1947 r.

¹⁵ Por. List L. B. do O. Casela z dnia 25 lutego 1948 r.

¹⁶ Por. List J. Q. do O. Casela z dnia 2 marca 1948 r.

całą jego pracę jako teologa¹⁷. Na temat encykliki *Mediator Dei* zabrał głos również opat Benedikt Reetz OSB, który został zaproszony przez Austriacką Komisję Liturgiczną do Salzburga w celu wygłoszenia wykładu na ten temat. Referat ten został pozytywnie przyjęty przez biskupa z Linz Josefa Fliessera (1896-1960)¹⁸.

Różnorodność opinii dotyczących encykliki i teologii misterium świadczy o żywym zainteresowaniu tą problematyką. Poniższa analiza porównawcza głównych myśli teologicznych *Mediator Dei* oraz poglądów Odo Casela wskaże na merytoryczną stronę dyskusji.

HISTORIOZBAWCZY CHARAKTER LITURGII CHRZEŚCJAŃSKIEJ

W pierwszej części encykliki papież odpowiada na fundamentalne pytanie: czym jest liturgia? W kontekście tego pytania ukazuje jej pochodzenie i rozwój. W punkcie wyjścia rozważań na temat liturgii znajduje się historia Kościoła i jego przebieg w dziejach Starego Testamentu. Kult Starego Prawa papież określa jako cień przyszłych dóbr (por. MD s. 33). Dowartościowanie kultu starotestamentalnego charakteryzuje przedsoborową odnowę teologiczną. Na ten aspekt zwrócił uwagę również Odo Casel, który przedstawiał kult Starego Testamentu jako przygotowanie liturgii nowotestamentalnej. Wzajemne relacje określa on na zasadzie typu i wypełnienia. Jednocześnie w teologii Caseliańskiej można dostrzec dwuaspektowość w ujmowaniu tego zagadnienia. Z jednej strony – jak nauczał – Stare Prawo zawierało symbole Chrystusowej rzeczywistości wskazujące na czasy mesjańskie, dlatego można określić objawienie starotestamentalne jako misterium Pana¹⁹. Z drugiej strony Stary Testament nie znał żadnych obrzędów misteryjnych w znaczeniu pogańskim, które użyczyły swej formy i języka misteriom chrześcijańskim²⁰.

W centrum relacji między Starym a Nowym Prawem Odo Casel stawia osobę Chrystusa. Wydarzenia zbawcze, obrzędy kultu i instytucje Starego

¹⁷ Por. List L. J. do O. Casela z dnia 14 stycznia 1948 r.

¹⁸ Por. List B. R. do Th. J. z dnia 20 kwietnia 1948 r.

¹⁹ Por. O. C a s e l. *Mysterium der Ekklesia. Von der Gemeinschaft aller Erlösten in Christus Jesus. Aus Schriften und Vorträgen*. Mainz 1961 s. 210; tenże, *Glaube, Gnosis, Mysterium*. Münster 1941 s. 148.

²⁰ Por. O. C a s e l. *Chrześcijańskie misterium kultu*. Kraków 2000 s. 107.

Testamentu są typami albo symbolami, które w Chrystusie znalazły swoje właściwe wypełnienie²¹. Mesjasz jest dla omawianego teologa kluczem do zrozumienia Starego Prawa, a Stary Testament poprzez swoje obrzędy i święta już partycypuje w zbawczej rzeczywistości w Chrystusie²². Dlatego też teologia misteriów określa Stary Testament jako cień i odbicie misterium Pana²³.

W uwypukleniu odniesień między Starym a Nowym Prawem w teologii misteriów na uwagę zasługują wszystkie teofanie Starego Prawa, w których Odo Casel widzi obraz misterium kultu w Nowym Testamencie. Teofanie wskazują bowiem na ponadnaturalne doświadczenie obecności Boga poprzez zewnętrzne elementy, które są podstawą kultu nowotestamentalnego²⁴. Ze względu na ofiarniczy i krwawy charakter kultu starotestamentalnego Odo Casel podkreśla, że w Starym Prawie nie były dane żadne misteria, gdyż dopiero po objawieniu się Wcielnego Boga stało się możliwe misterium kultu²⁵. W Starym Testamencie już w czasach proroków dokonywała się stopniowo sublimacja kultu, ale dopiero po zburzeniu świątyni nastąpiło uduchowanie kultu ofiarniczego, co najbardziej przejawiało się w środowisku diaspory żydowskiej²⁶.

W historiozbowczym aspekcie liturgii ważne miejsce zajmuje misterium Jezusa, którego centrum było Misterium Paschalne. Myśl papieża Piusa XII w encyklice *Mediator Dei* wskazuje na fakt, że całe życie Jezusa było przygotowaniem ofiary paschalnej. W takim znaczeniu należy postrzegać zarówno samo Wcielenie, jak też wszystkie misteria Jezusa związane z Jego ziemskim życiem (por. MdD s. 33).

Na związek, jaki zachodzi między Wcieleniem a Paschą, wielokrotnie wskazywał Odo Casel. Według niego sam fakt narodzenia Jezusa jest Paschą – *transitus*, przejściem: jest to wyjście Logosu z wieczności Ojca i wejście w doczesność stworzenia, aby doprowadzić człowieka z powrotem do Boga. Prezentowany teolog podkreślał więc fakt, że Wcielenie zostaje dopełnione w wydarzeniu Śmierci i Zmartwychwstania Chrystusa. We Wcie-

²¹ Por. O. Casel. *Das Mysteriengedächtnis der Meßliturgie im Lichte der Tradition*. „Jahrbuch für Liturgiewissenschaft” 6:1926 s. 160.

²² Por. tenże. *Mysterium der Ekklesia*. s. 258; tenże. *Das christliche Festmysterium*. Paderborn 1941 s. 121; Th. Schneider, *Neu und alt ist das Mysterium des Pascha*. Zu O. Casels Aussagen über das Pascha in Israel. „Liturgie und Mönchtum” 36:1965 s. 58.

²³ Por. J. Krahe. *Der Herr ist der Geist. Studien zur Theologie Odo Casels. 1: Das Mysterium Christi*. St. Ottilien 1986 s. 152.

²⁴ Por. Casel. *Glaube* s. 122.

²⁵ Por. tenże. *Das Mysteriengedächtnis* s. 113.

²⁶ Por. tenże. *Die Liturgie als Mysterienfeier*. Freiburg 1922 s. 114-116.

leniu widział on przygotowanie ofiary zbawczej, gdyż Logos przyjął ciało, aby odkupić człowieka, a jednocześnie stać się najwyższym Kapłanem. Decydującym jednak momentem jej złożenia były Śmierć i Zmartwychwstanie Chrystusa²⁷. Na tę właśnie organiczną jedność Wcielenia i Paschy wskazuje liturgia Kościoła²⁸.

Papież Pius XII w encyklice *Mediator Dei* podkreśla, że liturgia wyrosła na gruncie ziemskiego posłannictwa Jezusa Chrystusa. Kulminacyjnym punktem narodzenia liturgii było Misterium Paschalne. Ustanowienie Eucharystii, czy ofiarna śmierć na Golgocie były szczególnym miejscem zrodzenia sakramentów, które udzielają człowiekowi nadprzyrodzonych darów. Prawdziwy jednak kult rozpoczął się w momencie, gdy Pan zasiadł po prawicy Ojca (por. MD 34).

Odo Casel w swoich pismach teologicznych wielokrotnie podkreślał, że początek liturgii związany jest z wydarzeniem Zmartwychwstania i Wniebowstąpienia Jezusa. Chrystus poprzez Misterium Paschalne stał się Najwyższym Kapłanem, aby wstawiać się za swoim ludem (por. Hbr 9, 11-28). Prezentowany teolog podkreślał, że jest to moment dopełnienia ofiary zbawczej i jej przyjęcia przez Ojca²⁹. Pascha jest jednocześnie określana w pismach Caseliańskich jako konsekracja Jezusa na Kapłana, która rozpoczęła się wraz z Wcieleniem. Chrystus jednak dopiero z krzyża mógł przystąpić do ołtarza Bożego i stał się prawdziwym pośrednikiem między Bogiem a ludźmi³⁰. Dlatego Krzyż nazywany jest ołtarzem, na którym Chrystusa złożył ofiarę z samego siebie³¹.

²⁷ Por. tenże. *Das christliche Festmysterium* s. 24, 34; tenże. *Das christliche Opfermysterium*. W: *Der Weg der Kirche im heiligen Jahr*. Hrsg. von Abtei Maria Laach. München 1926 s. 59.

²⁸ Kościół zachodni nieraz stosuje teksty w liturgii bożonarodzeniowej, które Kościół wschodni wykorzystuje podczas liturgii paschalnej. Jednym z przykładów jest Prolog Ewangelii św. Jana, odczytywany w Paschę w liturgii bizantyńskiej. Kościół wschodni w liturgii bożonarodzeniowej nie proklamuje Ewangelii o narodzeniu, lecz o boskim uwielbieniu (proskynezie), które okazali Dziecku Magowie (por. Mt 2, 1-12). Kościół grecki chwala Chrystusa śpiewem *Trishagionu* w niedzielę przed Narodzeniem Pańskim, podobnie jak Kościół rzymski w Wielki Piątek. Ta praktyka liturgiczna podkreśla więc jedność Wcielenia i Paschy. R. Berger. *Ostern und Weihnachten. Zum Grudgefüge des Kirchenjahres*. „Archiv für Liturgiewissenschaft” 8/1: 1963 s. 9-16; J. Kopeć. *Paradygmat liturgiczny*. „Roczniki Teologiczne” 46:1999 z. 8 s. 111.

²⁹ Por. Casel. *Das christliche Opfermysterium* s. 61-62.

³⁰ Por. tenże. *Pascha des Herrn*. „Das Wort in der Zeit” 2:1934 s. 442-443.

³¹ Por. tenże. *Mysterium des Kreuzes*. Paderborn 1954 s. 259-260.

OKREŚLENIE LITURGII I JEJ DEFINICJA

Obecność Zmartwychwstałego i Uwielbionego Pana stanowi podstawę kultu nowotestamentalnego. Na ten fakt zwrócił uwagę papież Pius XII, który napisał, że „[...] w każdej czynności liturgicznej wraz z Kościołem obecny jest Jego Boski Założyciel. Obecny jest w Najświętszym Sakramencie Ołtarza, tak w osobie ofiarującego kapłana, jak i przede wszystkim pod postaciami Eucharystycznymi. Obecny jest w Sakramentach przez swą moc, którą w nie wlewa, by stały się środkami uświęcenia. Obecny jest wreszcie w uwielbieniach i błaganiach do Boga zwróconych, jak napisano: «Gdzie są dwaj albo trzej zgromadzeni w imię moje, tam ja jestem pośrodku nich...» (Mt 18, 20)” (MD 35-36).

Odo Casel w swej twórczości teologicznej wiele miejsca poświęcił zagadnieniom obecności Chrystusa (*Gegenwart*) w liturgii³². Centrum chrześcijańskiej wiary jest doświadczenie różnorodnej obecności, której nie można ograniczać jedynie do Postaci Eucharystycznych. Obecność ta dotyczy zarówno sakramentów, *Officium Divinum*, roku liturgicznego, a wskazuje na teraźniejszość Pana z całym dziełem zbawienia. Dzięki tym kluczowym zagadnieniom już na wiele lat przed ukazaniem się encykliki *Mediator Dei* uwypuklił ten problem i przez to pozwolił spojrzeć na liturgię jako na misterium³³.

Obecność, o której wspomina teologia misteriów, dotyczy zarówno faktu uobecnienia zbawczych wydarzeń (*quod mysterii*) oraz sposobu aktualizacji (*quomodo mysterii*). Na określenie tej rzeczywistości Odo Casel wprowadził termin *Mysteriengegenwart*, który jest tłumaczony jako „obecność misteriów” czy „obecność misteryjna”. Treścią tej teorii jest obiektywne uobecnienie nie tylko łaski, ale również czynu zbawczego, który jest jej źródłem³⁴.

³² Por. A. Rudolph. *Die Gegenwart Christi in der Liturgie*. „Liturgie Konkret” 1987 Heft 2 s. 1; R. R. Pflogmann. *Weg aus der Enge der Zeit in die Weite der Ewigkeit. Das Anliegen der Mysterientheologie O. Casels in der Liturgiekonstitution des Zweiten Vatikanischen Konzils*. Frankfurt am Main 1986 s. 43.

³³ Por. R. M. Winkelmann-Jahn. *Fülle der Zeit – erfüllte Zeit. Zur Begründung von Mystagogie nach Alfred Petzelt und Odo Casel*. St. Otillien 1999 s. 70; A. Häußling. *Odo Casel – noch von Aktualität?* „Archiv für Liturgiewissenschaft” 28: 1986. s. 369; B. Migut. *Znaki Misterium Chrystusa. Historiozbawcze ujęcie sakramentów według Salvatore Marsilego (1910-1983)*. Lublin 1996 s. 18.

³⁴ Por. Casel. *Die Meßopferlehre der Tradition*, „Theologie und Glaube” 23:1931 s. 351; tenże. *Das Mysteriengedächtnis* s. 114, 136-137; A. Gozier. *Odo Casel – Kündler des Christusmysteriums*. Regensburg 1986 s. 29; E. Dekkers. *Die Mysterienlehre auf dem Liturgischen Kongreß zu Maastricht*. „Liturgie und Mönchtum” 3:1949. s. 74-76; W. Swierzański. *Odo*

Uobecnienie, o którym wspomina Odo Casel, jest nie tyle subiektywnym przypomnieniem wydarzeń zbawczych, lecz rzeczywistym i obiektywnym uobecnieniem misterium Odkupienia³⁵. Nauczał on o cielesnej, widzialnej obecności (*praesentia corporalis*) oraz duchowej obecności (*praesentia spiritualis*). Treścią zasadniczą więc liturgii jest fakt, że Chrystus jest celebrazem misterium liturgicznego³⁶.

Pojęcie obecności Chrystusa w celebracjach liturgicznych wywołało żywą dyskusję na ten temat. Krytyka myśli Caseliańskiej dotyczyła uobecnienia w liturgii również historycznych czynów Jezusa (*quod mysterii*). Omawiany teolog podkreślał bowiem, że w misterium stają się terazniejsze również czyny zbawcze, zakorzenione w historii, które dokonał Pan, jako Zbawiciel³⁷. Nie chodzi tu jednak o historyzację, gdyż – zdaniem Odo Casela – należy odzielić fakt historyczny od istoty zbawczej, czyli substancji czynu zbawczego³⁸. Ta forma obecności została określona przez niego jako sakramentalny sposób bycia, który różni się od terazniejszości historycznej. Sposób tej obecności różni się również od intencjonalnego, subiektywnego przypomnienia, przedstawienia czy wyobrażenia. Czyny zbawcze Chrystusa stają się więc obecne pod osłoną znaku³⁹. Obecność ta nie dotyczy tylko samej Eucharystii, ale również pozostałych sakramentów i innych czynności liturgicznych⁴⁰.

Z faktu obecności Chrystusa wyprowadzona została definicja liturgii zamieszczona w *Mediator Dei*: „Liturgia święta stanowi więc część publiczną, którą Zbawiciel nasz, Głowa Kościoła, żywi dla Ojca Niebieskiego, którą społeczność wiernych oddaje Założycielowi swojemu, a przezeń Ojcu Przedwiecznemu. Krótko mówiąc liturgia obejmuje całkowity kult publiczny Ciała Mistycznego Jezusa Chrystusa, a więc Jego Głowy i członków” (MD s. 36). Na innym miejscu encykliki

Casel – życie i dzieło. „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 41:1988 s. 97; W. Pałęcki. *Rok liturgiczny Paschą Chrystusa. Misterium roku liturgicznego według Odo Casela (1886-1948)*. San-
domierz 2006 s. 112-120.

³⁵ Por. Casel. *Das Mysteriengedächtnis* s. 136; H. B. Meyer. *Odo Casels Idee der Mysteriengegenwart in neuer Sicht*. „Archiv für Liturgiewissenschaft” 28:1986 s. 394.

³⁶ Por. O. Casel. „Katholische Kultprobleme”. „Jahrbuch für Liturgiewissenschaft” 7: 1927 s. 113.

³⁷ Por. tenże. *Mysteriengegenwart*. „Jahrbuch für Liturgiewissenschaft” 8: 1929 s. 174.

³⁸ Por. tenże, *Das christliche Opfermysterium*, s. 64; tenże, *Mysteriengegenwart*, s. 190-191; tenże, *Aus der Fülle des Mysteriums Christi*. W: tenże. *Das christliche Kultmysterium. Vierte durchgesehene und erweiterte Auflage*. Regensburg 1960 s. 173-174; A. Bozzolo. *Misterio, simbolo e rito in Odo Casel*. Città del Vaticano 2003 s. 123-129.

³⁹ Por. O. Casel. *Αειρωπία – Munus*. „Oriens Christianus” 7:1932 s. 294.

⁴⁰ Por. Gozier. *Odo Casel* s. 72.

papież podkreślił, że: „W uroczystościach liturgicznych, a zwłaszcza w Przenajświętszej Ofierze Ołtarza, dzieło odkupienia naszego niewątpliwie trwa i możemy dostąpić jego owoców. Chrystus każdego dnia w Sakramentach i we Mszy św. działa dla zbawienia naszego i dzięki temu w każdej chwili oczyszcza On rodzaj ludzki i poświęca go Bogu” (MD s. 40). Liturgia więc – według papieża – podkreśla zarówno statyczną, jak i dynamiczną obecność Chrystusa.

Misterium, liturgia, kult, to pojęcia, które występują w pismach Odo Casela nieco w innym znaczeniu. Twórca teologii misteriów określa liturgię mianem świętego działania misteryjnego (*Mysterienhandlung*), w którym wydarzenia zbawcze Pana stają się ciągle nową teraźniejszością i symbolem boskiej rzeczywistości⁴¹. Liturgia, według niego, nie jest nigdy abstrakcyjną, czysto intelektualną rzeczywistością czy rubrycystyczną formą, ale zawsze konkretną, zrodzoną z pełni doświadczenia i intuicji, dlatego przez Ojców Kościoła nazywana ona była *mysterium*⁴². Misterium i liturgia są dla Odo Casela tożsame, ale mają nieco inne znaczenie. Misterium to przede wszystkim działanie uwielbionego Pana, natomiast liturgia jest odpowiedzią Kościoła jako mistycznego Ciała. Tych dwóch aspektów nie można jednak od siebie oddzielić⁴³.

W liturgii na uwagę zasługują sakramenty święte, które papież w encyklice nazywa siedmioma głównymi źródłami zbawienia (por. MD s. 36). Dla Odo Casela sakramenty są tymi źródłami ze względu na uobecnianie w nich całego dzieła zbawienia. Mistéria liturgiczne zawierają bowiem czyny zbawcze Pana od Wcielenia aż do Jego wiecznej chwały, dlatego – jak pisze – „[...] możemy, pełni radości, czerpać ze źródeł Zbawiciela”⁴⁴. Sakramenty, sakramentalia oraz codzienna modlitwa liturgiczna tworzą więc budowlę, która odzwierciedla bogactwo zbawienia dostępnego w celebrowanym misterium⁴⁵.

⁴¹ Por. O. Casel. *Die Messe als heilige Mysterienhandlung*. W: *Mysterium. Gesammelte Arbeiten Laacher Mönche*. Münster 1926 s. 50.

⁴² Por. tenże. *Liturgie und Erziehung*. „Zeitschrift für christliche Erziehungswissenschaft und Schulpolitik” 13: 1920 s. 149-150.

⁴³ Por. tenże. *Liturgie und Wissenschaft*. „Bibel und Liturgie” 14:1939 s. 337-338; tenże. *Ein Blick in die Werkstatt der Liturgie*. W: *Lebendige Liturgie*. Hrsg. P. Parsch. Wien 1939 s. 13-18; tenże. *Chrześcijańskie misterium kultu* s. 122-125; L. Lies. *Kultmysterium heute – Modell sakramentaler Begegnung*. „Archiv für Liturgiewissenschaft” 28:1986 s. 5.

⁴⁴ Casel. *Chrześcijańskie misterium kultu* s. 171.

⁴⁵ Por. tenże. *Mysteriengegewart* s. 206; tenże. *Glaube* s. 107; B. Neunheuser. *Problem obecności misterium liturgii w dziełach Odo Casela*. „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 41: 1988 s. 134.

LITURGIA A POBOŻNOŚĆ INDYWIDUALNA

Akcentowanie misteryjnego charakteru liturgii w teologii Odo Casela pozwoliło na wyraźne przeprowadzenie granicy między kultem liturgicznym a indywidualną pobożnością. Prezentowany teolog wielokrotnie uwypuklał obiektywność istniejącą w ramach kultu chrześcijańskiego i przeciwstawiał ją praktykom wypływającym z indywidualnej pobożności, które przysłaniały liturgię. Dzięki misteriom uczestnicy mogą bowiem przeżywać czyny zbawcze Pana i stawać się świadkami tych wydarzeń w teraźniejszości liturgicznej⁴⁶. Viktor Warnach OSB, omawiając poglądy teologiczne Odo Casela, zwrócił uwagę, że właśnie zastosowanie pojęcia misterium do sakramentologii miało na celu uwolnienie jej od racjonalizmu, a pobożności od indywidualizmu, charakterystycznego dla późnego średniowiecza⁴⁷.

Na różnorodność form kultu występujących w chrześcijaństwie zwrócił uwagę papież Pius XII. Na pierwszym miejscu podkreślał on różnicę oraz związek zachodzący między kultem zewnętrznym a wewnętrznym. Porównuje ją do koegzystencji człowieka, który składa się z duszy i ciała. Kult jest więc zapodmiotowany w całej wspólnotie Kościoła (por. MD 38). Ta zewnętrzna strona kultu ujawnia w osobliwy sposób jedność Mistycznego Ciała Chrystusa, co wskazuje jednoznacznie na środowisko kultu, który ma miejsce we wspólnotie Kościoła.

Papież w encyklice potępia jednoznacznie jednostronność, która jest niewłaściwą postawą (por. MD s. 39). Dotyczy ona postrzegania liturgii jedynie jako zespołu praw i ceremonii mających charakter jurydycznych przepisów czy estetycznych przeżyć. Strona wewnętrzna dotyczy zaangażowania woli i myśli w przeżycia liturgiczne. Liturgia dlatego, jak komentuje Burkhard Neunheuser OSB wymaga, aby duch i dusza były nastawione na osiągnięcie pełni życia⁴⁸. O tej dwunurtowości przypomina papież, wskazując na obiektywną stronę liturgii: *Ex opere operato* oraz działanie Oblubienicy Kościoła: *ex opere operantis Ecclesiae* (por. MD s. 40).

⁴⁶ Por. Casel. *Aus der Fülle des Mysteriums Christi* s. 185-187; tenże. *Mysterien Gegenwart* s. 198; Plooi, *Die Mysterienlehre Odo Casel's* s. 155; Schilson, *Theologie als Sakramententheologie. Die Mysterien-theologie Odo Casels*. Mainz 1982 s. 284.

⁴⁷ Por. V. Warnach. *Einführung in die Theologie Odo Casels*. W: O. Casel. *Das christliche Opfermysterium. Zur Morphologie und Theologie des christlichen Hochgebetes*. Graz 1968 s. XX.

⁴⁸ Por. B. Neunheuser. *Der Positive Sinn der Päpstlichen Grenzsetzung in der Enzyklika „Mediator Dei”*. W: *Vom christlichen Mysterium. Gesammelte Arbeiten zum Gedächtnis von Odo Casel OSB*. Hrsg. A. Mayer. Düsseldorf 1951 s. 345.

Po wyjaśnieniu istotnych prawd teologicznych związanych z liturgią papież negatywnie odnosi się do rozróżniania między obiektywną a subiektywną pobożnością. Píše m.in.: „Owe poglądy usiłują wprowadzić uwydatnić lepiej tajemnicę Ciała Mistycznego oraz prawdziwą skuteczność łaski uświęcającej i nadprzyrodzone działanie Sakramentów oraz Mszy św., ale posuwają się tak daleko, że nie doceniają lub też całkiem pomijają pobożność, którą nazywają subiektywną, czyli osobistą. [...] i dlatego mniemają, że należy zaniechać wszystkich praktyk religijnych, które się nie łączą ściśle z liturgią i które dokonywują się poza liturgią” (MD s. 40-41). Jednocześnie odrzuca skrajne poglądy, które nie doceniają tzw. subiektywno-personalnych aspektów chrześcijańskiego kultu⁴⁹.

Ten fragment encykliki przeciwnicy Odo Casela traktowali bezpośrednio jako potępienie myśli tego teologa. W swoich pismach teolog z Maria Laach często zwracał uwagę na tzw. pobożność subiektywną. Podkreślał, że w starożytności chrześcijańskiej pobożność obejmowała dwie strony: liturgiczną i prywatną, przy czym liturgiczna również wymagała subiektywnego zaangażowania. Wprowadzić teologia Caseliańska akcentowała nadrzędną rolę obiektywnej strony liturgii, to jednak ze względu na charakter interakcji domaga się ona aktywnego współdziałania człowieka. W pismach omawianego teologa można więc odnaleźć odniesienie misterium do życia chrześcijańskiego⁵⁰. Tę pobożność indywidualną określa on mianem pobożności misteryjnej (*Mysterienfrömmigkeit*). Realizacja jej dokonuje się nie tylko na drodze naśladowania Pana, ale poprzez sakramentalne zjednoczenie z Nim i odwzorowanie w sobie paschy Pana⁵¹.

Papież Pius XII negatywnie odnosi się do tych, którzy przedkładają prywatną pobożność, zaniedbując Mszę świętą i sakramenty. Jednocześnie papież ukazuje właściwe stosunki, jakie zachodzą między liturgią a pobożnymi ćwiczeniami ludu chrześcijańskiego. Modlitwa liturgiczna przewyższa wszystkie formy modlitwy prywatnej, ale powinny one pozostawać we wzajemnej komplementarności (por. MD s. 45). Dla papieża pojęcie „obiektywna pobożność” jest ową wewnętrzną, osobistą – czyli wedle encykliki subiektywną – która orientuje się na całym bogactwie Kościoła. Subiektywna natomiast to ta, która nie kieruje się bezpośrednio do liturgicznych form modlitewnych, ale za punkt wyjścia przyjmuje inne teksty modlitewne i praktyki pobożne⁵².

⁴⁹ Por. Neunheuser. *Der Positive* s. 345-346.

⁵⁰ Por. Gozier. *Odo Casel* s. 28.

⁵¹ Por. Bozzolo. *Misterio* s. 133-135.

⁵² Por. Neunheuser. *Der Positive* s. 346.

Właściwy ład i porządek w liturgii zakłada u swych podstaw teocentryzm, o czym wspomina encyklika. Papież wskazuje jednocześnie na Chrystusa, który jest jedynym pośrednikiem łask płynących do człowieka (por. MD s. 43). Chrystocentryzm liturgii dość wyraźnie zaznaczony jest w pismach Caseliańskich. Wynika on z samej definicji liturgii, która jest przede wszystkim dziełem samego Chrystusa. Jednocześnie podkreślona jest tu rola Jezusa nie tyle w Jego ziemskim życiu, ale w całej rzeczywistości: od preegzystencji Słowa Bożego, przez mękę, śmierć i zmartwychwstanie aż po chwalebne przyjście. Chrystus jest więc jedynym pośrednikiem, kapłanem, liturgiem, który sprawuje misterium kultu wraz ze swoją oblubienicą – Kościołem⁵³. W pismach Odo Casela chrystocentryzm liturgii jednak wizji teocentrycznej, a nie chrystomonicznej⁵⁴.

Liturgia Kościoła stanowi skarbiec, z którego należy wydobywać to, co szlachetne i piękne. Powrót do źródeł liturgii – według encykliki *Mediator Dei* – nie ma jednak na celu przywracania za wszelką cenę dawnych, starożytnych obrzędów. Papież nazywa te zakusy zuchwałymi. Jak pisze: „[...] nie jest rzeczą ani mądrą, ani godną pochwały wracać we wszystkim i za wszelką cenę do starożytności. I tak, by użyć przykładu, błędą ci, którzy chcą ołtarzom przywrócić pierwotny kształt stołu; którzy chcą wykluczyć czarny kolor z szat kościelnych; którzy nie dopuszczają w kościele posągów i świętych obrazów; którzy wymagają, aby wizerunek Zbawiciela przybitego na krzyżu był tak wyrzeźbiony, iżby na Jego ciele nie było znać okrutnych mąk, które poniósł; którzy wreszcie ganią i odrzucają wszelką muzykę polifoniczną, choćby nawet przystosowaną do przepisów wydanych przez Stolicę Apostolską” (MD 53-54). To działanie osłabia i wyjaławia uświęcającą funkcję liturgii⁵⁵.

Wśród zwyczajów i reform, które propagował Odo Casel, była odnowa celebracji Paschy chrześcijańskiej. Został on nawet nazwany mistagogiem Misterium Paschalnego dla zachodniego Kościoła, gdyż na nowo wydobył z Tradycji to wyrażenie i ukazał jego bogatą treść, która staje się dostępna w celebracji⁵⁶. Na około dwadzieścia lat przed reformą Triduum Paschalnego

⁵³ Por. Casel. *Glaube* s. 17.

⁵⁴ Por. A. Triacca. *Odo Casel i Ruch Liturgiczny*. „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 41: 1988 s. 118.

⁵⁵ Papież potępia tu Synod w Pistoii w 1786 r. jako przykład przejawu niezdrowego entuzjazmu dla starożytności. Por. Neunhuser. *Der Positive* s. 349.

⁵⁶ Por. C. Matura. *Liturgie. Werk des Heils. Die Konstitution über die Liturgie und die Mysterientheologie*. „Liturgie und Mönchtum” 36: 1965 s. 11; F. Eisenbach. *Die Gegenwart Jesu Christi im Gottesdienst. Systematische Studien zur Liturgiekonstitution des II Vatikanischen*

przeprowadzoną przez Piusa XII w 1955 r. Odo Casel, za wiedzą władz zakonnych, wraz z konwentem sióstr benedyktynek w Herstelle sprawował liturgię Wigilii Paschalnej w nocy⁵⁷.

MSZA ŚWIĘTA I KULT EUCHARYSTII

Szczytem i centrum całego życia religijnego i liturgicznego jest Eucharystia. Temu tematowi papież poświęca drugi rozdział swojej encykliki. Na uwagę na samym początku tego tekstu zasługują sformułowania, które papież wyjaśnia w dokumencie. Należą do nich: przekazanie ofiary Oblubienicy Kościołowi, ofiara Mszy świętej, widzialnie przedstawienie krwawej ofiary i określenie jej jako pamiątki. Reasumując naukę o Eucharystii, papież zamieszcza kluczowe stwierdzenie: „[...] Przenajświętsza Ofiara Ołtarza nie jest tylko prostym i zwykłym wspomnieniem mąk i śmierci Jezusa Chrystusa, ale prawdziwym i istotnym ofiarowaniem, w którym Najwyższy Kapłan to samo czyni przez niekrwawą ofiarę, co uczynił już na krzyżu, ofiarowując siebie samego Ojcu Przedwiecznemu jako Hostię najmiłszą [...]” (MD s. 56).

Na temat Eucharystii wielokrotnie wypowiadał się Odo Casel. Zastosowana do Eucharystii metoda *Mysteriengegenwart* wskazuje, że ten sakrament jest szczególnym uobecnieniem misterium Chrystusa. Już w grudniu 1947 r., zaraz po ukazaniu się encykliki *Mediator Dei*, Odo Casel w jednym ze swoich listów pozytywnie odniósł się do określeń, których używa papież. Ustawienie Eucharystii w centrum całego życia chrześcijańskiego i liturgicznego, mowa o uobecnieniu przez Chrystusa ofiary krzyża w Wieczerniku, przedstawienie, że ofiara krzyża nie jest tylko zwykłym przypomnieniem o śmierci Jezusa, lecz właściwym ofiarowaniem, potwierdzanie jedności ofiary Krzyża i Eucharystii jest – zdaniem teologa misteriów – akceptacją przez papieża jego idei⁵⁸.

W pismach Odo Casela na uwagę zasługuje podkreślanie przez niego, że każda Eucharystia zawiera w sobie istotę i zarazem pełnię misterium Zba-

Konzils. Mainz 1982 s. 233; H. Volk. *Theologische Grundlagen der Liturgie. Erwägungen nach der Constitutio De Sacra Liturgia*. Mainz 1964, s. 80-81; P. S. Baghini. *Odo Casel e il cristianesimo come religione di misterio*. Verona 1999 s. 2.

⁵⁷ Por. A. Schilson. *Reform in der Stille. Zum 100. Geburtstag von Odo Casel*. „Erbe und Auftrag” 62:1986 s. 352.

⁵⁸ Por. List O. Casela do P. Ambrosius z dnia 21 grudnia 1947 r.

wienia. Misterium Paschalne wyraża istotę tego uobecnienia. Msza św. bowiem jest uobecnieniem misterium Odkupienia w symbolu i sakramencie⁵⁹. Eucharystia zawiera w sobie teraźniejszość męki Śmierci i Zmartwychwstania, dlatego że uobecnia jedyną ofiarę spełnioną na Golgocie i antycypowaną w Wieczerniku. Ofiarniczy charakter Eucharystii wynika właśnie z faktu uobecnienia tej jedynej ofiary, dlatego teolog benedyktyński mówił o Eucharystii jako o sakramencie ofiary Krzyża. W Eucharystii całe wydarzenie paschalne jest więc dostępne tu i teraz *in mysterio*⁶⁰.

W encyklice Piusa XII na uwagę zasługuje jeszcze jedna metafora Krzyża. Papież pisze: „Można niejako powiedzieć, że Chrystus na Kalwarii założył oczyszczającą i zbawienną sadzawkę, którą nappełnił swoją krwią przelaną: ludzie, o ile się nie zanurzają w jej falach i nie obmyją w niej swoich zmas grzechowych, nie będą mogli nigdy dostąpić ani oczyszczenia, ani zbawienia” (MD s. 59).

Myśl o Krzyżu jako miejscu obmycia z grzechów przedstawił również Odo Casel w swoich pismach. Przy czym fakt ten odniósł nie tylko do chrztu świętego, ale również starożytnego zwyczaju rytualnej kąpieli oblubienicy przed ceremonią zaślubin⁶¹. Chrystus sam prowadzi swoją oblubienicę do kąpieli chrztu, aby ją oczyścić przed ceremonią zaślubin. Jednocześnie Kościół staje się przez to matką dzieci, które zrodzone zostają w sakramencie chrztu,

⁵⁹ Por. Casel. *Glaube* s. 99. 110. 153.

⁶⁰ Por. tenże. *Chrześcijańskie misterium kultu* s. 104; tenże. *Die Meßopferlehre der Tradition* s. 351; tenże. *Die heilige Eucharistie als Quellgrund der Seelsorge*. „Die Seelsorge” 14: 1936 s. 249; Warnach. *Einführung in die Theologie Odo Casels* s. XLIV-XLVI; A. Bogdanowicz. *Nowsze teorie o istocie ofiary we Mszy św.* „Mysterium Christi” 2: 1930/31 s. 126; E. Florkowski. *Nowy pogląd na istotę Mszy św.* „Ateneum Kapłańskie” 34: 1934 s. 231-235; tenże. *Istota Mszy świętej według encykliki liturgicznej Piusa XII: „Mediator Dei”*. „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 1:1948 s. 73; M. Morawski, *Nowsze teorie o istocie ofiary Mszy św.* „Mysterium Christi” 2:1930/31 s. 22; G. Heintze. *Die Gegenwart Christi im Gottesdienst. Systematisch-theologische Betrachtungen zur Mysterientheologie Odo Casels*. „Monatschrift für Pastoraltheologie zur Vertiefung des gesamten pfarramtlichen Wirkens” 43: 1954 s. 269.

⁶¹ W starożytności znany był zwyczaj, że para narzeczonych odbywała przed uroczystością zaślubin rytualną kąpiel. Jednocześnie cały obrzęd wesela był wtajemniczeniem dla narzeczonej, która wstąpiła w nowy związek i została poświęcona bóstwom swego męża. Nie tylko świat antyczny znał ten obrzęd, ale – jak podaje teolog z Maria Laach – miał on miejsce także u innych narodów, czego przykładem jest afrykański zwyczaj w Ugandzie, gdzie kąpiel narzeczonych stanowi istotną część rytu weselnego. Zwyczaj rytualnej kąpieli przed zaślubinami pozwala lepiej zrozumieć niektóre fragmenty Listów św. Pawła (por. 2 Kor 11, 2; Ef 5, 25 nn.), gdzie Kościół jako Oblubienica zostaje oczyszczany w kąpieli chrztu. Jako potwierdzenie tego spojrzenia teologicznego Odo Casel przytacza teksty zaczerpnięte z *Uczty dziesięciu dziewic* Metodego z Olimpu († ok. 311 r.). Por. O. Casel. *Die Taufe als Brautbad der Kirche*. „Jahrbuch für Liturgiewissenschaft” 5:1925 s. 144; tenże. *Mysterium des Kommenden*. Paderborn 1952 s. 169.

napelnione Duchem i karmione Chlebem Eucharystycznym⁶². Poprzez te sakramenty człowiek staje się uzdolniony do pełnego uczestniczenia w kulcie.

Kapłaństwo wiernych a kapłaństwo sakramentalne – to kolejny blok rozważań w encyklice Piusa XII. U podstaw tych przemyśleń papież kładzie nacisk na ciążący na wiernych obowiązek brania udziału w Ofierze Eucharystycznej w sposób gorliwy i czynny (por. MD s. 60). Do najważniejszych błędów, piętnowanych przez papieża, należy twierdzenie, że zachodzi tożsamość między kapłaństwem wiernych a kapłaństwem hierarchicznym. W związku z tym lud chrześcijański wraz z kapłanami koncelebruje Eucharystię (por. MD 61). Rozwinięcie myśli na temat kapłaństwa wiernych i kapłaństwa hierarchicznego oraz zaznaczenie istotnych różnic wskazuje na fundament kultu chrześcijańskiego. Kapłan wypełnia swoją władzę *in persona Christi*, dlatego przystępuje do sprawowania Najświętszej Ofiary jako niższy od Chrystusa i wyższy od ludu (por. MD s. 62).

Wzajemne relacje we Mszy świętej między Chrystusem, kapłanem a wiernymi benedyktyn laceński przedstawiał według takiego schematu, że czynności kapłana wypełniane podczas Mszy świętej nie są składaniem ofiary, lecz konsekracją. Działanie tego, który posiada kapłaństwo sakramentalne, nie może być utożsamiane z ofiarą sakramentu Eucharystii. Gdyby akt ofiarny Chrystusa zawierał się w czynnościach ofiarniczych kapłana, nastąpiłoby podwójne złożenie tej samej ofiary. Dlatego Odo Casel wskazywał na dokonującą się w Eucharystii konsekrację, a nie na nowy czyn ofiarny⁶³.

Przedstawiając w encyklice różnice między kapłaństwem hierarchicznym a kapłaństwem wszystkich wiernych, papież wskazuje na udział we Mszy świętej oraz jego wymiar zarówno zewnętrzny, jak i wewnętrzny. W encyklice jest mowa o zewnętrznym udziale, który dokonuje się poprzez wypowiedzianie modlitw, ofiarowanie kapłanowi chleba i wina. Ten ostatni wskazuje na wymiar wewnętrzny, który zakłada ofiarowanie. Wspominając o tym, papież wskazuje na istotny moment, kiedy następuje przemiana darów. Zgodnie z tradycją zachodnią Pius XII podkreśla, że słowa konsekracji są najważniejszym momentem modlitwy eucharystycznej. Ofiarowanie dokonuje się przez ręce kapłana i niejako wraz z nim wierni składają ofiarę Bogu. Kapłan bowiem zastępuje przy ołtarzu Chrystusa – Głowę, wierni natomiast ofiarują siebie wraz z kapłanem (por. MD s. 64-65).

⁶² Por. Casel. *Mysterium des Kommenden* s. 168.

⁶³ Por. tenże. *Die Meßopferlehre der Tradition* s. 361-365; tenże. *Das Gedächtnis des Herrn in der altchristlichen Liturgie. Die Grundgedanken des Meßkanons*, Freiburg 1920⁴ s. 33. 51; Florkowski. *Nowy pogląd na istotę Mszy św.* s. 236.

W tym fragmencie encykliki papież zabiera głos w dyskusji na temat epiklezy i słów ustanowienia. Nowe badania przeprowadzane w okresie działalności ruchu liturgicznego zwróciły uwagę na epiklezę w znaczeniu wschodnim, czyli modlitwę do Ojca z prośbą, aby Ten zesłał Ducha Świętego w celu przemiany darów. Wiele uwagi temu tematowi poświęcił w swych dziełach Odo Casel. Zauważył, że w związku z historycznym rozwojem teologii na Zachodzie zostały bardziej uwypuklone słowa o ustanowieniu. Świadcami tej praktyki były anafory powstałe w pierwszych trzech stuleciach. Od IV wieku nastąpił rozwój epiklezy Ducha Świętego. Zdaniem omawianego teologa jednostronne uwypuklenie roli tego momentu nie odpowiada w pełni myśli starochrześcijańskiej, uwzględniającej również konfrontację chrześcijaństwa z kulturą grecko-rzymską. Teologia wschodnia zbyt mocno jednostronnie uwypuklała epiklezę jako modlitwę skierowaną do Ojca z prośbą o dar Ducha Świętego w celu przemiany darów ofiarnych. Wskazując na komplementarność epiklezy i słów ustanowienia, podkreśla, że dzięki tym dwom elementom Bóg staje się obecny w intensywniejszy sposób, dokonując uświęcenia⁶⁴. Słowa ustanowienia natomiast, które są nierozdzielnie związane z epiklezą, określają, w jakim celu jest wzywane i wypowiedane Boskie imię nad rzeczami czy osobami. Ukazując rozwój historyczny liturgii Mszy świętej, teolog leceński wypowiada się, że w liturgii rzymskiej znana była epikleza, ale w znaczeniu starochrześcijańskim – jako wzywanie Trójjedynego Boga⁶⁵.

Z Eucharystią jako ofiarą związane są również pojęcia Mszy jako uczty. Wskazując na wzajemne relacje, papież podkreśla, że Eucharystia nie jest biesiadą, gdyż takie poglądy wskazują na sofistyczne traktowanie Mszy świętej. Papież pisze m.in.: „[...] Ofiara Eucharystyczna z natury swojej jest bezkrwawym ofiarowaniem Bożej żertwy, widocznym w sposób mistyczny w rozdzieleniu świętych postaci i w złożeniu ich w daninie Ojcu Przedwiecznemu. Natomiast Komunia św. należy do uzupełnienia Ofiary i do uczestnictwa w Najświętszym Sakramencie. Jeśli jest wprost nieodzowna dla celebrującego kapłana, to wiernym tylko usilnie ją się zaleca” (MdD s. 72).

⁶⁴ Por. O. Casel. *Das christliche Opfermysterium. Zur Morphologie und Theologie des christlichen Hochgebetes*. Graz 1968 s. 557.

⁶⁵ Por. tenże. *Zur Epiklese*. „Jahrbuch für Liturgiewissenschaft” 3:1923 s. 101; tenże. *Neue Beiträge zur Epiklesenfrage*. „Jahrbuch für Liturgiewissenschaft” 4: 1924 s. 173; W. Pałęcki. *Epikleza – czy tylko modlitwa do Ojca o zesłanie Ducha Świętego? Pojęcie epiklezy w pismach Odo Casela OSB*. „Roczniki Teologiczne” 53:2006 z. 8 s. 330-340.

Odo Casel w swoich poglądach zwrócił uwagę na Eucharystię jako ofiarę i Ucztę. Mówiąc o Eucharystii jako uczcie, teolog benedyktyński nie utożsamia jej z indywidualną pobożnością. Nie jest to nagroda udzielona przez Zbawiciela, ale pokarm ofiarny. Uczta więc jest wynikiem Ofiary, gdyż człowiek pojednany z Bogiem otrzymuje owoc zbawczego czynu Pana, a skutkiem jego jest napełnienie człowieka Duchem Chrystusa⁶⁶. Poprzez Komunię świętą następuje nie tylko duchowe i moralne zjednoczenie z Panem, ale dochodzi do skutku fizyczna jedność⁶⁷.

Skuteczność Eucharystii zależy od faktu obecności Pana. Na ten temat papież wielokrotnie wypowiada się w swojej encyklice. U podstaw tej myśli umieszcza rozróżnienie między Eucharystią jako ofiarą i sakramentem. Podkreśla, że Chrystus jest obecny pod eucharystycznymi zasłonami (por. MdD s. 79). Papież jednocześnie broni tożsamości Chrystusa Eucharystycznego i historycznego. Píše m.in.: „Wierzimy mianowicie, że ten sam Chrystus jest Słowem Bożym i Synem Marii Panny, który cierpiał na krzyżu, który obecny ukrywa się w Eucharystii i który króluje na niebieskiej stolicy” (MdD s. 80).

OFFICIUM DIVINUM I ROK LITURGICZNY

Trzecia część encykliki poświęcona jest *Officium divinum* oraz zagadnieniom roku liturgicznego. Papież na kilku stronach omawia istotne zagadnienia dotyczące Modlitwy brewiarzowej. Modlitwa ta nie jest tylko odpowiedzią człowieka na wezwanie Jezusa, aby się nieustannie modlić (por. Łk 18, 1), ale jest włączeniem go w całą architekturę kultu i „[...] obejmuje przez Boże Oficjum godziny dnia, tygodnie, cały bieg roku, sięga do wszystkich czasów i różnych okoliczności życia ludzkiego” (MD s. 81).

Uwzględniając teologiczne aspekty modlitwy liturgicznej, papież wskazuje na fakt, że jest to modlitwa całego Mistycznego Ciała Jezusa, zanoszona w imieniu wszystkich chrześcijan (por. MD s. 82). Jednocześnie modlitwa ta, hymn chwały, przedstawiana jest przez Słowo Boże, które przyjęło postać człowieka. Takie ukazanie tej modlitwy wskazuje na podobieństwo modlitwy brewiarzowej do hymnu niebiańskiej chwały, który rozbrzmiewa nieustannie w niebie. Modlitwa ta jest zanoszona przez Chrystusa w Duchu

⁶⁶ Por. Casel. *Die heilige Eucharistie* s. 242; tenże. *Das christliche Opfermysterium* s. 579-582; tenże. *Mysteriengegenwart* s. 202-203; tenże. *Das Gedächtnis* s. 35-36.

⁶⁷ Por. tenże. *Die Liturgie als Mysterienfeier* s. 55-61; tenże. *Die heilige Eucharistie* s. 252-253.

Świątym, gdyż w Mistycznym Ciele Zmartwychwstały Pan zanosi modlitwy za wszystkich (por. MD s. 83).

Odo Casel w swoich pismach zwracał uwagę na teologiczną stronę modlitwy chrześcijańskiej. Na pierwszym miejscu godną odnotowania jest myśl, że *officium divinum* jest modlitwą samego Chrystusa. Cały dzień liturgiczny Kościoła nazywa ramą i symbolem misterium Chrystusa⁶⁸. Oprócz tych myśli teologicznych wskazuje na eucharystocentryzm, gdyż obiektywna modlitwa Kościoła jest zjednoczona z Eucharystią i ma zadanie wyjaśniać tę ofiarę i ją ogarniać⁶⁹. Liturgia *officium divinum* opiera się także na dialogu. Z jednej strony obecny jest w niej Chrystus, który modli się ze swoją Oblubienicą, a z drugiej, modlitwa ta jest pieśnią Kościoła ku czci Zbawiciela. *Officium divinum* ma również historiozbowczy charakter, gdyż następuje uobecnienie wydarzeń zbawczych⁷⁰. Przez pryzmat tych misterii można ciągle na nowo spoglądać na to samo wydarzenie zbawcze. Znakiem teraźniejszości zbawczej jest sugestywne słowo „dzisiaj”, które pozwala być świadkiem tych wydarzeń zbawczych⁷¹.

Rok liturgiczny wywołał najwięcej kontrowersji, gdy chodzi o teologię Odo Casela. Papież w encyklice wskazuje na chrystocentryzm tego zagadnienia. Píše m.in.: „Przez cały ciąg roku zarówno sprawowanie Ofiary Eucharystycznej, jak i godziny kanoniczne obracają się przede wszystkim dookoła osoby Jezusa Chrystusa i całość jest tak harmonijnie i trafnie ułożona, że we wszystkich panuje Zbawiciel nasz, w tajemnicach swego poniżenia, odkupienia i triumfu” (MD s. 86). Celem tego przeżywania jest to, aby Chrystus był obecny dzięki przypominaniu wydarzeń z historii zbawienia. Dusza ludzka w ten sposób ma stać się ołtarzem, na którym składane będą i rozważane poszczególne etapy Ofiary Chrystusa. Wskazując na ten cel, papież podkreśla na pierwszym miejscu pedagogiczny charakter roku liturgicznego: „[...] liturgia przedkłada nam w oznaczonych porach życie Jezusa Chrystusa do rozważania, Kościół pokazuje nam przykłady, które należy naśladować i wydaje skarby świętości, abyśmy je sobie przyswajali; [...]” (MD s. 87). Pedagogiczny charakter stawia rok liturgiczny jedynie

⁶⁸ Por. O. Casel. *Liturgiczne znaczenie świąt*. „Mysterium Christi” 8: 1937 s. 107.

⁶⁹ Por. tenże. *Beten im Geiste der Kirche*. „Die Seelsorge” 15: 1937 s. 161-162; tenże. *Chrześcijańskie misterium kultu* s. 182-185.

⁷⁰ Por. tenże. *Chrześcijańskie misterium kultu* s. 212; tenże. *Aus der Fülle des Mysteriums Christi* s. 195.

⁷¹ Por. tenże. *Liturgiczne znaczenie świąt* s. 265; tenże. *Chrześcijańskie misterium kultu* s. 177.

jako wzór postępowania. Chociaż na innym miejscu papież akcentuje, że rok liturgiczny jest wspaniałym hymnem chwały, który Kościół głosi ojcu przez Jezusa jako jedyne go pośrednika (por. MD s. 88).

Na podkreślenie zasługują poglądy Odo Casela dotyczące roku liturgicznego. Już sam fakt, że wspomina on o dwóch początkach roku kościelnego: Adwencie, a właściwie Epifanii, oraz Passze, wyróżnia go spośród innych teologów. Innym razem natomiast podkreśla, że rok liturgiczny nie ma ani początku, ani końca, ale tylko dwa punkty kulminacyjne: Epifanię i Paschę. W myśl tych punktów kulminacyjnych Odo Casel dzieli cały rok liturgiczny na dwa kręgi: krąg paschalny i krąg epifanijski. Okresy te mają analogiczną strukturę: punktem kulminacyjnym każdego z nich jest dane święto (Pascha i Epifania wraz z Narodzeniem Pańskim), którego treść zostaje na nowo w pełni ukazana w dniu zakończenia danego okresu liturgicznego (Pięćdziesiątnica Paschalna, Ofiarowanie Pańskie). Obydwa poprzedzone są przygotowaniem (Wielki Post, Adwent)⁷². Cały rok liturgiczny oscyluje jednocześnie wokół Paschy i z niej biorą początek wszystkie inne święta. Poprzez święta rozwijana jest treść całego misterium Odkupienia, które z drugiej strony ukazane jest jako całość⁷³.

Postrzeganie roku liturgicznego jako misterium, czyli rzeczywistości zawierającej w sobie wydarzenie zbawcze, zdecydowało, że Odo Casel w swoich pismach teologicznych nie omawiał dokładnie wszystkich okresów i świąt liturgicznych. Rok liturgiczny jest dla niego misterium Chrystusa, które jest zawsze takie samo, całe i doskonałe⁷⁴.

Godne podkreślenia w encyklice są słowa papieża mówiące o postawie milczącej i rozmyślaniu, by dzięki kontemplacji łatwiej ogarnąć dary niebieskie (por. MD s. 87). Postawa taka w starożytności określana była jako *θεωρία*. Starożytni Grecy mianem święta *θεωρία* określali celebrację, kiedy odbywano procesję do sanktuarium, aby podziwiać piękno danego bóstwa. Poprzez ten fakt człowiek uczestniczył w istocie samego bóstwa⁷⁵. Chrze-

⁷² Por. Casel. *Das christliche Festmysterium* s. 4, 7; B. Neunheuser. *L'Année liturgique selon Dom Casel*. „Le Questions liturgiques et paroissiales” 38:1957 s. 297.

⁷³ Por. Casel. *Das christliche Festmysterium* s. 147; tenże. *Pascha des Herrn*, „Das Wort in der Zeit” 2: 1934 s. 436; B. Neunheuser. *Mysterium Paschale. Das österliche Mysterium in der Konzilskonstitution „Über die heilige Liturgie”*. „Liturgie und Mönchtum” 36:1965 s. 32; S. Stricker. *Die Grundgedanken des Kirchenjahres*. W: *Der Weg der Kirche im heiligen Jahr*. Hrsg. von Abtei Maria Laach. Regensburg 1925 s. 51.

⁷⁴ Por. Casel. *Das christliche Festmysterium* s. 7; V. Warnach. *Christusmysterium. Dogmatische Meditationen. Ein Überblick*. Graz–Wien–Köln 1977 s. 225-226.

⁷⁵ Por. Casel. *Mysterium des Kommenden* s. 210.

ścijaństwo niejako wypełnienie tych idei widziało we Wcieleniu Syna Bożego. Misterium Epifanii pozwala więc najpełniej dostrzec i kontemplować objawionego Boga⁷⁶.

Pedagogiczny charakter roku liturgicznego przewija się również przy omawianiu przez papieża kręgu paschalnego. Na pierwszym miejscu papież wskazuje, że czas Siedemdziesiątnicy i Wielkiego Postu sprzyja temu, aby człowiek rozważył swoje grzechy i zmazał je przez modlitwę i pokutę. Triduum Paschalne natomiast to wspólne dźwiganie krzyża wraz z Jezusem, aby w ten sposób zadośćuczynić za swoje grzechy i aby wraz z Nim obumrzeć. Uroczystości Wielkanocne – jak określa papież – to czas, kiedy człowiek ma powstać do nowego życia wraz z Chrystusem zmartwychwstałym. Zesłanie Ducha Świętego to czas, aby człowiek poddał się działaniu Ducha Świętego. Taka droga ma prowadzić człowieka do pełnego uświęcenia (por. MD s. 88).

Odo Casel nieco inaczej akcentuje sprawę pedagogicznego charakteru roku liturgicznego. Wydarzenia ziemskiego życia Chrystusa nie mają na celu tylko pouczenia wiernych. Teolog benedyktyński nazywa rok liturgiczny misterium Chrystusa, a nawet więcej – Chrystusa nazywa nowym rokiem, a jego dzieło zbawienia treścią roku misteryjnego. Dzięki temu, że rok liturgiczny jest misterium, człowiek może uczestniczyć w tych wydarzeniach zbawczych, a nie tylko je wspominać. Misterium kultu w roku liturgicznym jest koniecznym uzupełnieniem wiary, gdyż czyni ją żywą⁷⁷. Ponadto istotnym celem dokonującej się aktualizacji jest przeobótwienie, które polega na udziale w życiu samego Boga i zjednoczeniu z Nim w misterium niebiańskim. Odo Casel określa rok liturgiczny jako zadatek boskiej wieczności, gdyż ofiaruje człowiekowi tę rzeczywistość, którą symbolizuje⁷⁸.

Zasadniczy fragment encykliki dotyczy istoty roku liturgicznego i jego metafizycznego ujęcia. Papież pisze: „Toteż rok liturgiczny, żywiony nieustającą pobożnością Kościoła, nie jest zimnym i bezwładnym przedstawieniem spraw, tyjących się minionych czasów, ani też prostym i czczym przypomnieniem wypadków z dawnych wieków. Jest to raczej sam Chrystus, który trwa w Kościele swoim i kroczy drogą ogromnego miłosierdzia swego, którą rozpoczął za swego doczesnego życia, gdy przechodził dobrze czyniąc (Dz 10, 38), w tym najlitośniejszym zamiarze, aby dusze ludzi zbliżyły się

⁷⁶ Por. tamże s. 211.

⁷⁷ Por. Casel. *Das christliche Festmysterium* s. 4; tenże. *Mysterium des Kreuzes* s. 158; Warnach. *Christusmysterium* s. 225.

⁷⁸ Por. Casel. *Mysterium des Kommenden* s. 39; V. Warnach, *Mysterientheologie*. W: *Leikon für Theologie und Kirche*. T. VII². Regensburg 1963 k. 726.

do Jego tajemnic i nimi niejako żyły. A te tajemnice zaiste bez przerwy żyją teraz i działają, nie w ten niepewny i ciemny sposób, o jakim bają niektórzy nowocześni pisarze, lecz tak jak uczy nas nauka katolicka” (MD s. 90).

Wprawdzie duchowa strona roku liturgicznego była mocno podkreślana przez encyklikę, ale trudno jednoznacznie stwierdzić, że słowa papieża zawierają aprobatę teologii misteriów⁷⁹. Wręcz przeciwnie. Niektórzy teologowie odnosili się do poglądów Odo Casela z rezerwą, uznając tym samym, że papież potępia misteriologię w wymiarze rozumienia roku liturgicznego. Zarówno jednak w encyklice, jak też i pismach omawianego teologa jest mowa o pewnej formie obecności. Teraźniejszość zbawczego dzieła Chrystusa jest dostępna dla wszystkich pokoleń, co dzieje się dzięki misterium kultu, które jest celebrowane w roku liturgicznym. Fenomen obecności, który ma miejsce w mocy Ducha Świętego, stanowi fundament duchowej teraźniejszości dzieła zbawienia w liturgii⁸⁰. Dezaprobata Stolicy Apostolskiej – zdaniem Burkharda Neunheusera – dotyczyła jedynie tego, w jaki sposób należy interpretować tę obecność⁸¹.

Fragment encykliki mówiący o formie obecności Basilius Ebel OSB widział jako potwierdzenie poglądów Odo Casela. Rok kościelny nie jest bowiem pamiątką zawierającą jedynie czysto historyczne wydarzenia, ale te zbawcze fakty stają się teraźniejsze dla człowieka, aby mógł w nich uczestniczyć. Celem tych misteriów i uczestniczenia w nich jest zjednoczenie z Chrystusem dzięki Eucharystii oraz innym czynnościom liturgicznym sprawowanym w roku liturgicznym⁸².

W roku liturgicznym na uwagę zasługuje nakreślona w encyklice koncepcja kultu świętych oraz odniesienie jej do poglądów Odo Casela. Papież nazywa te obchody wprawdzie mniejszego i podrzędnego znaczenia, ale Kościół dzięki nim przedkłada wzory do naśladowania, aby przyozdabiać się w cnoty samego Zbawiciela. Píše m.in.: „W cnotach praktykowanych przez świętych na różny sposób odzwierciedla się cnota samego Jezusa Chrystusa; powinniśmy więc być ich naśladowcami, tak jak oni byli naśladowcami Jego” (MD s. 91). Powyższe zdanie akcentuje więc wyraźnie chrystocentryzm kultu świętych.

⁷⁹ Por. Neunheuser. *Der Positive* s. 354–356.

⁸⁰ Por. Casel. *Chrześcijańskie misterium kultu* s. 171.

⁸¹ Por. Neunheuser. *Der Positive* s. 356; tenże. *L'Année liturgique* s. 287; Warnach. *Einführung in die Theologie Odo Casels* s. XXVI–XXVII.

⁸² Por. Ebel. *Das Mystrium der Liturgie im Lichte der Enzyklika „Mediator Dei”*, „Anima” 3:1948 s. 300, 304

Na chrystocentryzm kultu świętych zwrócił uwagę Odo Casel w swoich pismach, powołując się na starożytność chrześcijańską. Zaslugą teologii przedsoborowej jest ustawienie we właściwym świetle kultu świętych i związywanie go z misterium Zbawiciela i Misterium Paschalnym. Myśl tę teolog benedyktyński wyraził słowami, że chrześcijanie pierwszych wieków czcili w świętych ucieleśnienie i przedstawienie misterium Chrystusa. Chrystocentryczna koncepcja kultu świętych wskazuje również na fakt, że jedynym pośrednikiem jest Kyrios, który jest jednocześnie źródłem wszelkiej świętości⁸³.

Odniesienie kultu świętych do misterium Chrystusa pozwoliło Odo Caselowi na dokonanie specyficznej klasyfikacji świętych. Podzielił on świętych na tych, którzy bezpośrednio byli związani z misterium Pana, a więc Najświętsza Maryja Panna, Jan Chrzciel, Apostołowie, oraz na tych, którzy złożyli świadectwo swego życia czy to przez śmierć męczeńską, czy asceetyczne życie⁸⁴.

Kult Bogurodzicy zasługuje na specjalną uwagę. Papież wspomina w encyklice o szczególniejszej czci, jaka należy się Matce Zbawiciela, ze względu na złączenie jej życia z tajemnicami Jezusa Chrystusa. Pius XII podaje jeszcze jeden istotny motyw kultu maryjnego: Bogurodzica najwierniej i najskuteczniej wstąpiła w ślady Słowa Wcielonego. Z tego faktu wynika Jej wstawiennictwo (por. MD s. 92).

Odo Casel w swoich pismach podkreślał chrystocentryzm kultu Bogurodzicy. Zauważył on, że Kościół poapostolski uwielbiał Matkę Chrystusa w misteriach Zbawiciela, a dopiero później ustanowiono święta maryjne ukazujące Jej godność i przymioty⁸⁵. Szczególnie dwa wydarzenia zadecydowały o kulcie Maryi: macierzyństwo i udział w Misterium Paschalnym. Fakt macierzyństwa Maryi Odo Casel postrzega w odniesieniu do całego wydarzenia zbawczego. Maryja jest bowiem bramą, przez którą Bóg wkroczył w historię człowieka. Matka Pana łączy w sobie dwa aspekty: czystość i dziewiczość z miłością i rodzicielstwem matki⁸⁶. Kult Maryi pochodzi więc od Chrystusa, gdyż całkowicie wzrastała w Jego cierpienie aż po Krzyż, gdzie

⁸³ Por. Casel. *Das christliche Festmysterium* s. 191-192; tenże. *Liturgiczne znaczenie świąt*, s. 267; H. Auf der Maur. *Feste und Gedenktage der Heiligen*. W: *Gottesdienst der Kirche. Handbuch der Liturgiewissenschaft*, Teil 6.1. Hrsg. Meyer H. B. Regensburg 1994 s. 251.

⁸⁴ Por. Casel. *Liturgiczne znaczenie świąt* s. 266; Plooijs. *Die Mysterienlehre Odo Casel's* s. 88.

⁸⁵ Por. Casel. *Das christliche Festmysterium* s. 94; A. Adam. *Grundriss Liturgie*. Freiburg-Basel-Wien 1998 s. 291-292.

⁸⁶ Por. Casel. *Mysterium des Kommenden* s. 181.

ofiarowała swego Syna Zbawiciela⁸⁷. W perspektywie więc misterium Zbawiciela życie Maryi stało się Paschą, czyli przejściem do chwały nieba, a poprzez Wniebowzięcie została Ona całkowicie uwielbiona i zanurzona w chwale Boga⁸⁸.

WSKAZANIA DUSZPASTERSKIE

Ostatnia część encykliki Piusa XII podaje pewne wskazówki dotyczące życia liturgicznego oraz właściwego rozumienia liturgii, aby „modlitwy liturgiczne nie spadły do poziomu czczych obrzędów” (MD s. 94). Oprócz liturgii papież wymienia tu również ćwiczenia ludu chrześcijańskiego, takie jak: rachunek sumienia, rekolekcje, nawiedzanie Najświętszego Sakramentu, modlitwy i nabożeństwa odprawiane ku czci Najświętszej Maryi Panny, wśród których na pierwszym miejscu znajduje się modlitwa różańcowa (por. MD s. 94).

Odo Casel opowiadał się wprawdzie za obiektywną stroną liturgii, ale wskazywał na związek między liturgią a pobożnymi ćwiczeniami ludu chrześcijańskiego. Na pewno akcentowana przez niego obiektywna strona misterium zaważyła na mniejszym docenianiu innych form kultu, to jednak nie odrzucał pobożnych ćwiczeń ludu chrześcijańskiego. Świadczy o tym m.in. fakt, że sam codziennie odmawiał różaniec oraz innych uczył tej modlitwy. Świadczą o tym chociażby dwa obszernie listy z 1937 r., w których nauczał o odmawianiu różańca i wyjaśniał znaczenie dopowiedzeń⁸⁹.

Wśród innych nabożeństw, wspomnianych przez papieża w encyklice i szczególnie zalecanych przez Stolicę Apostolską, są: nabożeństwa majowe, czerwcowe, nowenny, tridua, droga krzyżowa (por. MD s. 97). Te praktyki pobożne nie osłabiają wagi sakramentów świętych, ale mają do nich prowadzić tak, aby człowiek pilniej przystępował do Sakramentu Pokuty oraz w sposób godny i pełny uczestniczył w Eucharystii.

Na zakończenie encykliki papież pochwała całe dzieło apostołstwa liturgicznego. Przestrzega jednak przed mogącymi powstać błędami, które nie doprowadzą do pełniejszego poznania liturgii rzymskiej. Do tych niewłaści-

⁸⁷ Por. Casel. *Mysterium der Ekklesia* s. 378-381; tenże. *Das christliche Festmysterium* s. 97-98.

⁸⁸ Por. tenże. *Das christliche Festmysterium* s. 98-99; tenże. *Mysterium der Ekklesia* s. 412-413.

⁸⁹ Por. List O. Casela do D. B. z 25 marca 1937 r.; list O. Casela do D. B. z Pfingsten – 1937 r.

wych prądów należą – według Piusa XII – fałszywy mistycyzm, szkodliwy kwietyzm, niebezpieczny humanizm, zwodnicza doktryna, nadmierny zapał wskrzeszenia starożytności w liturgii. Do fałszywych poglądów papież zalicza również nauczanie o tym, że „[...] uwielbiona natura ludzka Chrystusa mieszka w «usprawiedliwionych» swoją obecnością zawsze i rzeczywiście, albo też, że jedna liczebnie i ta sama – jak mówią – łaska łączy Chrystusa z członkami Jego Ciała Mistycznego” (MD s. 104). Lektura tekstu pokazuje więc, że papież w liturgii poszukuje drogi środka wiodącej między ekstremalnymi ujęciami⁹⁰.

ZAKOŃCZENIE

Zamiarem napisania encykliki przez papieża Piusa XII było pragnienie, aby chrześcijanie „[...] dokładniej zrozumieli i wyżej cenili bardzo kosztowne skarby zawarte w świętej liturgii, a mianowicie eucharystyczną Ofiarę, przedstawiającą i odnawiającą Ofiarę Krzyża; dalej Sakramenty, które są strumieniami łaski Bożej i Boskiego życia, a wreszcie hymn chwały, które codziennie wznoszą do Boga ziemia i niebo” (MD s. 105). W encyklice można odnaleźć uwzględniające ten postulat tak zdecydowane potępienie niewłaściwych poglądów dotyczących liturgii, które wykorzystali przeciwnicy teorii misteryjnej w Kościele. Lektura encykliki papieskiej oraz dzieł Odo Casela wskazuje jednak, że w teologii misteryjnej nie ma sprzeczności doktrynalnych, które zdecydowanie zostałyby odrzucone przez Stolicę Apostolską.

Już samo ukazanie w dziełach Odo Casela liturgii w świetle wydarzeń historiozbawczych stanowi istotny punkt zwrotny w dziejach teologii liturgii. Zarówno chrystocentryzm, jak też komplementarność kultu staro- i nowotestamentalnego znalazły swoje potwierdzenie w encyklice Piusa XII. Interpretacja kultu Starego Testamentu w dziełach Odo Casela jest wprawdzie niepełna, to jednak odpowiada ona po części sytuacji z końca XIX i początku XX wieku. Na uwagę zasługuje podkreślanie, zarówno przez papieża jak też Odo Casela, paschalnego wymiaru liturgii oraz ukazanie w tym świetle misterium Wcielenia Słowa Bożego.

Teologiczna definicja liturgii przedstawiona przez papieża Piusa XII na pierwszym miejscu stawia Chrystusa i Jego dzieło. Dokument papieski

⁹⁰ Por. Neunheuser. *Der Positive* s. 359.

odchodzi od rubrycystycznego ujmowania liturgii, stawiając w jej centrum obecnego w liturgii Zbawiciela. Ten aspekt podkreślał w swoich pismach Odo Casel. Wprawdzie w interpretacji tego zagadnienia sięgał do kultów misteryjnych w religiach pogańskich, to jednak zaznaczał wyraźną analogię, a nie kontynuację. Pobieżna znajomość dzieł Odo Casela może wzbudzić zarzut poważnych błędów, gdy chodzi o formę obecności Pana w liturgii. Z drugiej jednak strony wymaga jeszcze wyraźniejszego dopowiedzenia, na czym ona polega, szczególnie gdy chodzi o obecność Pana w roku liturgicznym. Papież w encyklice *Mediator Dei* mówił o liturgii jako czci publicznej, którą sprawuje Chrystus wraz ze swoim Mistycznym Ciałem. Na tę dwu-aspektowość liturgii Chrystusa i Kościoła zwrócił uwagę również Odo Casel, definiując ją jako misterium. Zarówno interpretacja papieża, jak też Odo Casela wskazują na nadprzyrodzony charakter liturgii chrześcijańskiej i podkreślają aspekt interpersonalny. Na uwagę zasługuje również akcentowanie chrystocentrycznej interpretacji kultu świętych w liturgii Kościoła.

Najwięcej rozbieżności między encykliką a pismami Odo Casela można zauważyć w ukazywaniu wzajemnych relacji liturgii i pobożnych ćwiczeń ludu chrześcijańskiego. Przy jej interpretacji należy jednak brać pod uwagę środowisko teologii misteriów, którym była wspólnota monastyczna, wskazująca na obiektywizację liturgii. Ten element przyczynił się do większego zwracania uwagi na liturgię jako *opus Dei*, a nie tyle *opus hominis*.

Jakkolwiek myśl teologiczna Odo Casela była niekiedy kontrowersyjna, to jednak przejęcie pewnych idei przez Sobór Watykański II wskazało na jej ponadczasowość oraz ukazało jej niezmierny walor.

BIBLIOGRAFIA

- Beauduin L.: L'encyclique „Mediator Dei”. „La Maison-Dieu” 1948 nr 13 s. 7-25.
Bouyer L.: „Le mystère du culte” de Dom Casel. „La Maison-Dieu” 1964 nr 80 s. 241-243.
Capelle B.: Autour de l'encyclique „Mediator Dei”. „Le Questions liturgiques et paroissiales” 31:1950 s. 12-17.
Dalmais J. H., La liturgie célébration du Mystère. Dom Odo Casel (1886-1948). „Les quatre fleuves” 21/22:1986 s. 65-78.
Filthaut T.: Die Kontroverse über die Mysterienlehre. Warendorf 1947.
Heintze G.: Die Gegenwart Christi im Gottesdienst. Systematisch-theologische Betrachtungen zur Mysterientheologie Odo Casels. MPTH 43:1954 s. 266-279.
Krahe M. J.: Der Herr ist der Geist. Studien zur Theologie Odo Casels. 2: Das Mysterium vom Pneuma Christi. St. Ottilien 1986.

- Maas Ewerd Th.: Mediator Dei vor 50 Jahren ein Signal. „Liturgisches Jahrbuch“ 47:1997 s. 129-150.
- Migut B.: Teologia liturgiczna szkoły rzymskiej. Lublin 2007.
- Pierskała R.: 50 rocznica ogłoszenia encykliki Piusa XII „Mediator Dei”. „Liturgia Sacra” 3:1997 nr 1 s. 81-85.
- Rosas G.: Misterio del Cristo en el Año de la Iglesia. El Año Liturgico en Odo Casel. Santiago de Chile 1996.
- Schilson A.: Odo Casel. Mysterientheologie. Ansatz und Gestalt. Regensburg 1986.
- Wierusz-Kowalski J.: Wstęp. W: Ojca Świętego Piusa XII z Boskiej Opatrzności Papieża Encyklika o Liturgii (*Mediator Dei*) z dnia 20 listopada 1947 roku. Tł. J. Wierusz-Kowalski. Kielce 1948 s. 5-25.
- Liturgika. Warszawa 1956.

DIE ENZYKLIKA VOM PAPST PIUS XII. *MEDIATOR DEI* UND DIE MYSTERIENTHEOLOGIE

Zusammenfassung

Die Enzyklika vom Papst Pius XII. *Mediator Dei* vom 20.11. 1947 wurde als die Antwort auf einige irrtümliche theologische Interpretationen veröffentlicht, die innerhalb der Liturgischen Bewegung in der 1. Hälfte des XX Jahrhunderts entstanden. Viele Kontroverse auf der Ebene der Theologiewissenschaft erweckte die Mysterientheologie, die sich dank dem Nachdenken des Odo Casels (1886-1948) und dem Wohlwollen des Abtes von Maria Laach Ildefons Herwegens (1874-1946) entwickelte. Obgleich der Papst sich von den theologischen Ansichten Odo Casels distanzierte, wurde dennoch die Erscheinung dieser Urkunde als die Verurteilung der Gedanken über dem christlichen Mysterium entzogen. Odo Casel, in seiner zahlreichen Korrespondenz, drückte die Meinung aus, dass die Enzyklika seine Idee nicht verurteilt, sondern im gewissen Grade seine theologischen Gedanken akzeptiert.

Die Lektüre der päpstlichen Enzyklika und der Werken von Odo Casel zeigen, dass sich in der Mysterientheologie kein Widerspruch in der Doktrin befindet, der entschlossen vom Heiligen Stuhl abgelehnt würde. Die Vorstellung der Liturgie im Licht des heilsgeschichtlichen Ereignisses, die in den Werken von Odo Casel bekannt sind, gehört zu den wesentlichen Wendepunkten der Theologie der Liturgie. In der Enzyklika *Mediator Dei* wurden auch die Hauptideen der Mysterientheologie bestätigt, dass sowohl Christus in der Mitte der Liturgie steht, als auch der Kult des Alten Testaments und der Kult des Neuen Testaments zusammenhängen. Sowohl der Papst in seiner Enzyklika und Odo Casel in seinen Werken betonen, dass die Liturgie die Paschadimension hat, und in diesem Licht soll man auch auf die Inkarnation des Christus schauen. Am meisten Diskrepanzen unter der Enzyklika und den theologischen Ansichten von Odo Casel kann man an der Besprechung der gegenseitigen Relationen zwischen der Liturgie und den frommen Andachtsübungen des christlichen Volkes bemerken. Der Unterschied besteht auch in der Interpretation des Kirchenjahres.

Obgleich die theologischen Ansichten von Odo Casel manchmal kontrovers sind, wurde vom Zweiten Vatikanischen Konzil die Übernahme gewisser Ideen auf die Überzeitlichkeit der Mysterientheologie hingewiesen.

Zusammengefasst von Waldemar Pałęcki MSF

Słowa kluczowe: encyklika *Mediator Dei*, teologia misteriów, ruch liturgiczny, liturgia, nabożeństwa, Msza święta, Liturgia Godzin, Rok liturgiczny, kult świętych.

Schlüsselwörter: Enzyklika *Mediator Dei*, Mysterientheologie, Liturgische Bewegung, Liturgie, Andachtsübungen, Heilige Messe, Stundengebet, Liturgisches Jahr, Kult der Heiligen.

Key words: Encyclical *Mediator Dei*, theology of mysteries, liturgical movement, liturgy, worships, Holy Mass, Liturgy of the Hours, liturgical year, cult of the Saints.